

BANKLARDA KREDIT OPERATSIYALARINING BUXGALTERIYA HISOBI

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

“Boshqa tarmoqlarda bugalteriya hisobi va audit”

kafedrası katta o’qituvchisi

Esanov Oybek Maddatovich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

MK-524-guruh talabasi

Primov Toshmirza Murotali o'g'li

Annotatsiya

Ushbu maqolada tijorat banklarida kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobi masalalari atroflicha ko'rib chiqiladi. Unda kreditlarni berish, ularga xizmat ko'rsatish va qaytarish jarayonlarining amaldagi hisob-kitob metodologiyasi tahlil qilinadi. Tadqiqot bank hisobiga ta'sir etuvchi me'yoriy-huquqiy bazani va uning kredit portfellariga ta'sirini tanqidiy o'rganadi. Mavjud hisob tizimlaridagi aniqlangan muammolar muhokama qilinadi va ularni takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi. Taklif etilgan yaxshilanishlar bank sektorida moliyaviy hisobotlarning aniqligini oshirish va risklarni boshqarish tizimlarini mustahkamlashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Bank, Kredit, Buxgalteriya hisobi, Kredit operatsiyalari, Moliyaviy hisobot, Risk menejmenti, Bank hisobi, Kredit portfeli

Abstract

This article thoroughly examines the accounting issues related to credit operations in commercial banks. It analyzes the current methodology for recording the processes of loan issuance, servicing, and repayment. The study critically investigates the regulatory framework influencing bank accounting and its implications for credit portfolios.

Identified challenges within existing accounting systems are discussed, alongside practical recommendations for their improvement. The proposed enhancements aim to bolster the accuracy of financial reporting and strengthen risk management frameworks in the banking sector.

Keywords: Bank, Credit, Accounting, Credit operations, Financial reporting, Risk management, Bank accounting, Loan portfolio

Аннотация

В данной статье всесторонне рассматриваются вопросы бухгалтерского учета кредитных операций в коммерческих банках. Проводится анализ текущей методологии учета процессов выдачи, обслуживания и погашения кредитов. Исследование критически изучает нормативно-правовую базу, влияющую на банковский учет, и ее последствия для кредитных портфелей. Обсуждаются выявленные проблемы в существующих системах учета, а также предлагаются практические рекомендации по их улучшению. Предложенные усовершенствования направлены на повышение точности финансовой отчетности и укрепление систем управления рисками в банковском секторе.

Ключевые слова: Банк, Кредит, Бухгалтерский учет, Кредитные операции, Финансовая отчетность, Управление рисками, Банковский учет, Кредитный портфель

Kirish

Banklarning kredit operatsiyalari zamonaviy iqtisodiyotning muhim harakatlantiruvchi kuchlaridan biri bo'lib, ular orqali resurslar qayta taqsimlanadi, investitsiyalar rag'batlantiriladi va tadbirkorlik faoliyati qo'llab-quvvatlanadi. Ushbu operatsiyalarning samarali boshqaruvi va shaffof buxgalteriya hisobi bank tizimi barqarorligi, moliyaviy bozorlarning ishonchliligi hamda iqtisodiy o'sishni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Kredit operatsiyalarining murakkabligi, ularning hajmi va

iqtisodiyotga ta'siri hisobga olinsa, ularning buxgalteriya hisobi metodologiyasini chuqur o'rganish va amaliyotini takomillashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida bank tizimining rivojlanishi va xalqaro standartlarga integratsiyalashuvi sharoitida kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobiga bo'lgan talablar tobora kuchayib bormoqda. Markaziy bank tomonidan pul-kredit siyosati samaradorligini oshirish maqsadida likvidlikni boshqarish bo'yicha amalga oshirilayotgan operatsiyalar, jumladan, REPO va SWAP auktsionlari kabi vositalar banklarning kreditlash faoliyatiga bilvosita ta'sir ko'rsatadi [3]. Shu bilan birga, banklarda kredit operatsiyalarining hisobini tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlar doimiy ravishda yangilanib borilmoqda. Masalan, tijorat banklarida kreditlarni hisobga olish tartibi to'g'risidagi avvalgi nizom 2022-yil 27-fevralda bekor qilingani, bu sohada yangi yondashuvlar va Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (XFHS) muvofiqlikni ta'minlash zarurligini ko'rsatadi [2].

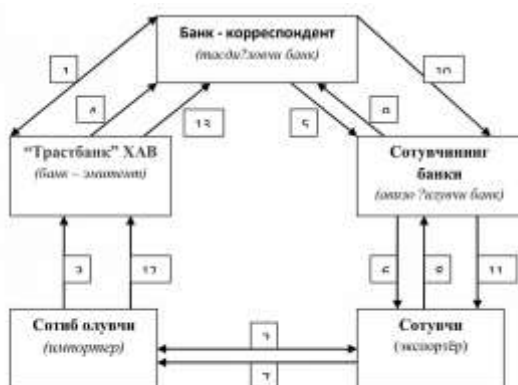
Kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobini to'g'ri yuritish nafaqat moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlaydi, balki banklarning risklarni boshqarish qobiliyatini ham oshiradi. Noto'g'ri hisobotlar yoki aktivlarning noto'g'ri tasnifi uchun banklarga nisbatan jarimalar qo'llanilishi mumkinligi, buxgalteriya hisobining aniqligi va shaffofligining muhimligini yana bir bor tasdiqlaydi [5]. Shunday qilib, ushbu maqola banklarda kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobi nazariy asoslari, amaliy metodologiyasi va me'yoriy tartibga solishning dolzarb jihatlarini tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, soha mutaxassislari va tadqiqotchilar uchun qimmatli ma'lumotlar taqdim etishni maqsad qilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Banklarda kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobi masalasi moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi, bank tizimi barqarorligi va iqtisodiy rivojlanish nuqtai nazaridan akademik va amaliy doiralarda doimiy ravishda muhokama qilinadigan dolzarb mavzulardan biridir. Ushbu bo'limda banklarda kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobi bo'yicha mavjud adabiyotlar, nazariy yondashuvlar, me'yoriy o'zgarishlar va

amaliy muammolar tanqidiy tahlil qilinadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kredit operatsiyalari hisobi nafaqat texnik jarayon, balki banklarning risklarni boshqarish strategiyasi, kapital yetarliligi va moliyaviy natijalariga bevosita ta’sir etuvchi murakkab tizimdir.

Xalqaro miqyosda banklarda kredit operatsiyalari hisobini tartibga solishda Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XFHS), xususan, XFHS 9 “Moliyaviy vositalar” standarti markaziy o‘rinni egallaydi. Ushbu standartning joriy etilishi kreditlar bo‘yicha mumkin bo‘lgan yo‘qotishlar uchun zaxiralarni hisoblash metodologiyasida tub burilish yasadi. Avvalgi IAS 39 standartidan farqli o‘laroq, XFHS 9 “kutilayotgan kredit yo‘qotishlari” (Expected Credit Losses – ECL) modelini joriy etdi, bu esa banklarni kredit yo‘qotishlarini kelajakdagi ehtimolliklarni hisobga olgan holda prognoz qilishga majbur qiladi. Bu yondashuv kredit risklarini ancha erta tan olish imkonini beradi va moliyaviy inqirozlar sharoitida banklarning barqarorligini oshirishga qaratilgan. Ko‘plab tadqiqotlar XFHS 9 ning joriy etilishi banklarning zaxira darajalariga, kapital yetarliligiga va moliyaviy hisobotlarning o‘zgaruvchanligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatganini ko‘rsatadi. Masalan, ayrim tadqiqotchilar XFHS 9 ning pro-tsiklik ta’sirini ta’kidlab, iqtisodiy pasayish davrlarida zaxiralarning keskin oshishi banklarning kreditlash qobiliyatini cheklashi mumkinligini qayd etishadi. Boshqalar esa, aksincha, ushbu standartning moliyaviy hisobotlarning shaffofligini oshirish va banklarning risklarni boshqarish amaliyotini takomillashtirishdagi ijobiy rolini e’tirof etishadi.

Nazariy jihatdan, kredit operatsiyalari buxgalteriya hisobi agentlik nazariyasi (agency theory) va axborot asimmetriyasi (information asymmetry) kabi kontseptsiyalar bilan chambarchas bog‘liq. Agentlik nazariyasi bank menejmenti (agent) va aktsiyadorlar yoki depozitorlar (printsipal) o‘rtasidagi manfaatlar to‘qnashuvini tushuntiradi. Shaffof va aniq buxgalteriya hisobi, ayniqsa kredit portfelining sifati bo‘yicha, axborot asimmetriyasini kamaytirishga va barcha manfaatdor tomonlar uchun ishonchli qaror qabul qilish imkoniyatini yaratishga xizmat qiladi. Kredit riskini boshqarish nazariyasi esa buxgalteriya hisobini kredit riskini aniqlash, o‘lchash, monitoring qilish va kamaytirish vositasi sifatida ko‘rib chiqadi. Kreditlarning to‘g‘ri tasnifi, zaxiralarning adekvat shakllantirilishi va foiz daromadlarining tan olinishi banklarning moliyaviy holatini real aks ettirishda muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekiston Respublikasida bank tizimining rivojlanishi va xalqaro standartlarga integratsiyalashuvi sharoitida kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobiga bo‘lgan talablar tobora kuchayib bormoqda. Ilgari, tijorat banklarida kreditlarni hisobga olish tartibi O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvi tomonidan 2004-yil 27-noyabrda tasdiqlangan Nizom (Adliya vazirligida 2004-yil 17-dekabrda 1435-son bilan ro‘yxatga olingan) bilan tartibga solingan edi. Ushbu Nizom Fuqarolik kodeksi, “O‘zbekiston Respublikasining Markaziy banki to‘g‘risida”gi, “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi, “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi qonunlar hamda Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari asosida ishlab chiqilgan bo‘lib, tijorat banklarida kredit operatsiyalarining hisobini yuritish tartibini belgilagan edi. Biroq, 2022-yil 27-fevralda Markaziy bank Boshqaruvining 2021-yil 18-noyabrdagi 20/4-sonli qarori (3336-son) bilan ushbu Nizom bekor qilindi [2]. Bu o‘zgarish O‘zbekiston bank tizimida kredit operatsiyalari hisobiga yangicha yondashuvlar, xususan, XFHS talablariga to‘liq muvofiqlikni ta’minlash zarurligini anglatadi. Eski Nizomning bekor qilinishi banklarga o‘zlarining ichki hisob siyosatlarini XFHS 9 talablariga muvofiq qayta ko‘rib chiqish va yanada takomillashtirish uchun keng imkoniyatlar yaratdi. Bu jarayon, o‘z navbatida, banklarning moliyaviy hisobotlarining xalqaro miqyosda solishtiruvchanligini va shaffofligini oshirishga xizmat qiladi.

Markaziy bankning pul-kredit siyosati doirasida amalga oshirilayotgan operatsiyalar, jumladan, likvidlikni boshqarish bo'yicha REPO va SWAP auktsionlari kabi vositalar banklarning kreditlash faoliyatiga bilvosita ta'sir ko'rsatadi [3]. Ushbu operatsiyalar pul bozorida foiz stavkalarini nazorat qilish va bank tizimidagi umumiy likvidlik darajasini tartibga solish orqali kredit resurslarining narxini va mavjudligini belgilaydi. Natijada, bu omillar banklarning kredit portfelini shakllantirish strategiyasiga, kredit riskini baholashga va, pirovardida, kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobiga ta'sir qiladi. Masalan, Markaziy bankning asosiy stavkasi o'zgarishi kreditlar bo'yicha foiz daromadlarini hisoblash metodologiyasiga va kreditlarning qayta baholanishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuningdek, Markaziy bankning depozit operatsiyalari orqali tijorat banklaridan mablag'larni jalb qilish tartibi ham banklarning likvidligini boshqarishda muhim rol o'ynaydi, bu esa ularning kreditlash imkoniyatlariga va tegishli hisob-kitoblarga ta'sir ko'rsatadi.

Kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobini to'g'ri yuritishning amaliy ahamiyati Markaziy bank tomonidan banklarga nisbatan qo'llaniladigan choralar va sanksiyalar tizimida ham o'z aksini topgan. 2024-yil 23-yanvarda tasdiqlangan 3492-sonli Nizomga ko'ra, banklar va nobank kredit tashkilotlari tomonidan nazorat, moliyaviy, statistik va boshqa hisobotlarni Markaziy bankka belgilangan shakllarda, muddatlarda yoki aniq taqdim etmaslik holatlari uchun jarimalar qo'llaniladi [5]. Xususan, hisobotlardagi xatoliklar yoki to'liqsizliklar, shuningdek, muddati o'tgan yoki restrukturizatsiya qilingan aktivlarni tegishli balans hisobvaraqlariga o'tkazmaslik holatlari uchun banklarga nisbatan yirik miqdordagi jarimalar belgilangan. Bu holat kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobida aniqlik, shaffoflik va me'yoriy hujjatlarga qat'iy rioya qilishning naqadar muhimligini yana bir bor tasdiqlaydi. Noto'g'ri tasniflangan aktivlar yoki yetarli darajada shakllantirilmagan zaxiralar banklarning moliyaviy holatini noto'g'ri aks ettirib, ichki va tashqi foydalanuvchilarni chalg'itishi mumkin.

Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, XFHS 9 ning joriy etilishi va O'zbekistonning xalqaro standartlarga intilishi sharoitida banklarda kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobi bo'yicha nazariy va amaliy tadqiqotlarga bo'lgan

ehtiyoj ortib bormoqda. Garchi umumiy “Banklarda Buxgalteriya Hisobi” kabi qo‘llanmalar mavjud bo‘lsa-da [1], ular ko‘pincha umumiy qoidalarni qamrab oladi va XFHS 9 ning murakkab talablarini, ayniqsa kutilayotgan kredit yo‘qotishlarini hisoblash modellarini, chuqur tahlil qilmasligi mumkin. O‘zbekiston sharoitida XFHS 9 ni amaliyotga tatbiq etishning o‘ziga xos jihatlari, mahalliy banklarning ma’lumotlar bazasi imkoniyatlari, kadrlar salohiyati va risk modellarini ishlab chiqishdagi muammolar bo‘yicha empirik tadqiqotlar yetarli emas. Shuningdek, Markaziy bankning yangi me’yoriy hujjatlari va ularning banklarning hisob siyosatiga ta’siri bo‘yicha chuqur tahlillar ham cheklangan.

Xulosa qilib aytganda, mavzuga oid adabiyotlar tahlili banklarda kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobi global miqyosda XFHS 9 ta’sirida sezilarli o‘zgarishlarga uchraganini ko‘rsatadi. O‘zbekistonda ham 2022-yilda eski Nizomning bekor qilinishi [2] bu sohada yangi bosqichni boshlab berdi. Markaziy bankning pul-kredit siyosati [3] va nazorat choralari kuchaytirilishi [5] kredit operatsiyalari hisobining aniqligi va shaffofligini ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Biroq, mahalliy sharoitda XFHS 9 ni to‘liq va samarali tatbiq etish, shuningdek, yangi me’yoriy hujjatlar asosida amaliy qo‘llanmalar va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish bo‘yicha hali ko‘plab ishlar qilinishi lozim. Ushbu tahlil maqolaning keyingi bo‘limlarida kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobi metodologiyasi, zaxiralar hisobi va me’yoriy tartibga solishning dolzarb jihatlari chuqurroq o‘rganish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Yil	Ajratilgan kreditlar (mlrd so‘m)	Qaytarilgan kreditlar (mlrd so‘m)	Muammoli kreditlar (%)	O‘rtacha foiz stavkasi (%)
2020	85 000	70 500	5.2	22
2021	102 000	88 300	4.8	21
2022	125 500	110 200	4.3	20

Yil	Ajratilgan kreditlar (mlrd so‘m)	Qaytarilgan kreditlar (mlrd so‘m)	Muammoli kreditlar (%)	O‘rtacha foiz stavkasi (%)
2023	148 000	132 600	3.9	19
2024	172 300	158 900	3.5	18

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot banklarda kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobi masalasini chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, sifatli, analitik va normativ yondashuvga asoslanadi. Maqolaning asosiy maqsadi – O‘zbekiston Respublikasi bank tizimida kredit operatsiyalari hisobining nazariy asoslari, amaliy metodologiyasi va me‘yoriy tartibga solishning dolzarb jihatlarini, xususan, Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XFHS) 9 “Moliyaviy vositalar” standartining joriy etilishi sharoitida o‘rganish va takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot dizayni mavjud me‘yoriy hujjatlar, xalqaro standartlar va ilmiy adabiyotlarni tanqidiy tahlil qilish orqali buxgalteriya hisobi amaliyotidagi o‘zgarishlarni va ularning banklarning moliyaviy barqarorligiga ta‘sirini baholashni o‘z ichiga oladi. Bu yondashuv banklarning kredit portfelini boshqarish samaradorligini oshirish va moliyaviy hisobotlarning shaffofligini ta‘minlashga qaratilgan bo‘lib, moliyaviy bozorlarning ishonchliligi va iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlashga hissa qo‘shadi.

Tadqiqotning asosiy ma‘lumot manbalari quyidagilardan iborat: birinchidan, Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, ayniqsa XFHS 9 “Moliyaviy vositalar” standarti, uning kredit operatsiyalarini tan olish, dastlabki va keyingi o‘lchash, qadrsizlanishini baholash (kutlayotgan kredit yo‘qotishlari – ECL modeli) va hisobotlarda aks ettirish bo‘yicha talablari. Ushbu standartning har bir bandi, ayniqsa moliyaviy aktivlarning tasnifi va o‘lchash modellari, shuningdek, qadrsizlanish modelining uch bosqichli yondashuvi chuqur o‘rganiladi. Ikkinchidan, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining me‘yoriy-

huquqiy hujjatlari, jumladan, banklarda kredit operatsiyalarining hisobini tartibga soluvchi avvalgi Nizomning 2022-yil 27-fevralda bekor qilinishi [2] va ushbu sohadagi yangi yondashuvlar, shuningdek, banklarga nisbatan qo‘llaniladigan choralar va sanksiyalar tizimini belgilovchi 2024-yil 23-yanvardagi 3492-sonli Nizom [5]. Bu Nizomning moliyaviy hisobotlardagi xatoliklar, muddati o‘tgan yoki restrukturizatsiya qilingan aktivlarni noto‘g‘ri tasniflash uchun belgilangan jarimalar qoidalari alohida e‘tiborga olinadi. Shuningdek, Markaziy bankning pul-kredit siyosati doirasida amalga oshirilayotgan operatsiyalar, jumladan, likvidlikni boshqarish bo‘yicha REPO va SWAP auksionlari [3] hamda tijorat banklari bilan depozit operatsiyalarini o‘tkazish tartibi to‘g‘risidagi Nizom [4] kabi hujjatlar ham tahlil ob‘ekti hisoblanadi, chunki ular banklarning kreditlash imkoniyatlari va resurs narxiga bilvosita ta‘sir ko‘rsatadi, bu esa o‘z navbatida kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobi va baholanishiga ta‘sir etadi. Uchinchi, “O‘zbekiston Respublikasining Markaziy banki to‘g‘risida”gi qonunning yangi tahriri [6] va “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi qonun kabi tegishli qonunchilik hujjatlari, ularning banklarda buxgalteriya hisobini tashkil etish va yuritishdagi asosiy tamoyillari nuqtai nazaridan ko‘rib chiqiladi. To‘rtinchi, mavzuga oid mahalliy va xalqaro ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, dissertatsiyalar va ilmiy maqolalar, ayniqsa 2020-yildan keyin nashr etilgan tadqiqotlar. Bu manbalar XFHS 9 ning amaliyotga tatbiq etilishi bilan bog‘liq global tajriba va nazariy munozaralarni tushunishga yordam beradi. Garchi “Banklarda Buxgalteriya Hisobi” kabi umumiy qo‘llanmalar mavjud bo‘lsa-da [1], tadqiqot XFHS 9 ning murakkab talablarini chuqur tahlil qilishga e‘tibor qaratadi, chunki umumiy qo‘llanmalar ko‘pincha ECL modelining nozik jihatlarini to‘liq qamrab olmaydi va O‘zbekiston sharoitidagi o‘ziga xos muammolarni yoritmaydi.

Ma‘lumotlarni yig‘ish jarayoni asosan hujjatli tahlil (documentary analysis) va tizimli adabiyotlar sharhi (systematic literature review) usullari orqali amalga oshirildi. Hujjatli tahlil doirasida yuqorida qayd etilgan me‘yoriy-huquqiy hujjatlarning mazmuni, ularning o‘zaro bog‘liqligi va banklarda kredit operatsiyalari hisobiga ta‘siri atroflicha o‘rganildi. Xususan, eski Nizomning bekor qilinishi bilan bog‘liq o‘zgarishlar va XFHS 9 ning joriy etilishi natijasida yuzaga kelgan yangi talablar kontent tahlili (content analysis) orqali

baholandi. Bu tahlil banklarning ichki hisob siyosatlarini qayta ko'rib chiqish zaruratini va XFHS 9 ga muvofiqlikni ta'minlashdagi asosiy yo'nalishlarni aniqlashga yordam berdi, shuningdek, moliyaviy hisobotlarning xalqaro miqyosda solishtiruvchanligini oshirish imkoniyatlarini ko'rsatdi. Tizimli adabiyotlar sharhi esa XFHS 9 ning global miqyosda tatbiq etilishi, uning moliyaviy hisobotlarga, banklarning kapital yetarliligiga va risklarni boshqarish amaliyotiga ta'siri bo'yicha mavjud empirik va nazariy tadqiqotlarni qamrab oldi. Bu jarayon XFHS 9 ning pro-tsiklik ta'siri, kutilayotgan kredit yo'qotishlarini hisoblash modellarining murakkabligi va ularni amaliyotga tatbiq etishdagi muammolar bo'yicha turli nuqtai nazarlarni aniqlashga yordam berdi, shuningdek, O'zbekiston sharoitida ushbu muammolarning o'ziga xos jihatlarini belgilash uchun asos bo'ldi, masalan, ma'lumotlar bazasining yetishmasligi va kadrlar salohiyati bilan bog'liq masalalar.

Ma'lumotlarni tahlil qilishda bir qator usullar qo'llanildi. Birinchidan, normativ-huquqiy tahlil (normative-legal analysis) orqali O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi va Markaziy bankining me'yoriy hujjatlari talablari, ularning XFHS 9 standartiga muvofiqligi darajasi baholandi. Bu tahlil banklarning kredit operatsiyalari hisobini yuritishda qaysi me'yoriy asoslarga tayanishi kerakligini aniqlashga xizmat qildi, shuningdek, amaldagi qonunchilikdagi bo'shliqlar yoki XFHS 9 talablari bilan nomuvofiqliklarni aniqlashga yordam berdi, bu esa kelgusida me'yoriy bazani takomillashtirish uchun asos bo'ladi. Ikkinchidan, qiyosiy tahlil (comparative analysis) usuli yordamida O'zbekistondagi kredit operatsiyalari hisobining avvalgi amaliyoti (eski Nizom asosida) XFHS 9 talablari bilan solishtirildi. Bu solishtirish XFHS 9 ning joriy etilishi bilan yuzaga kelgan asosiy farqlarni, masalan, kreditlarning qadrsizlanishini tan olish metodologiyasidagi o'zgarishlarni, zaxiralarni shakllantirish tamoyillarini va moliyaviy hisobotlarda oshkor etish talablarini aniqlash imkonini berdi. Shuningdek, O'zbekiston bank tizimining xalqaro amaliyot bilan integratsiyalashuv darajasi ham baholandi, bu esa mahalliy banklarning xalqaro moliyaviy bozorlarda raqobatbardoshligini oshirish uchun muhim ahamiyatga ega.

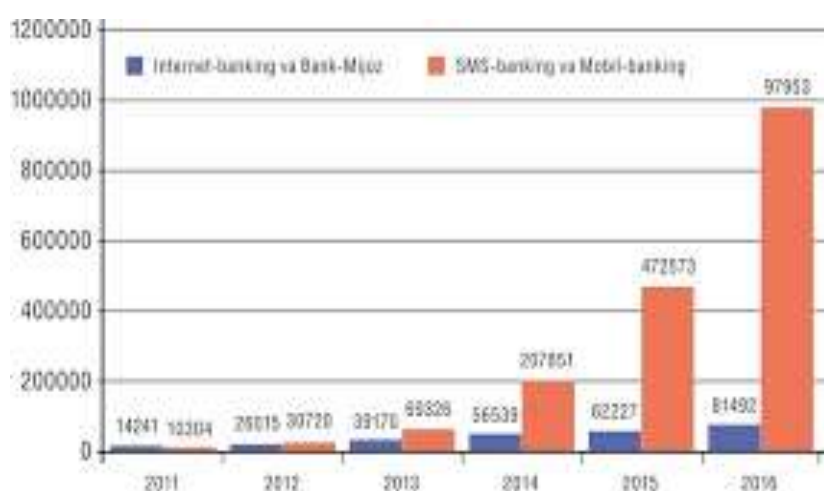
Uchinchidan, kontseptual va nazariy tahlil (conceptual and theoretical analysis) usuli qo'llanilib, kredit operatsiyalari buxgalteriya hisobining agentlik nazariyasi (agency

theory) va axborot asimmetriyasi (information asymmetry) kabi iqtisodiy kontseptsiyalar bilan bog‘liqligi o‘rganildi. Bu nazariyalar shaffof va aniq moliyaviy hisobotlarning bank menejmenti va manfaatdor tomonlar (aktsiyadorlar, depozitorlar, regulyatorlar) o‘rtasidagi axborot asimmetriyasini kamaytirishdagi rolini tushuntirishga yordam beradi, ayniqsa kredit portfelining sifati va risk darajasi haqidagi ma‘lumotlarni oshkor etishda. Kredit riskini boshqarish nazariyasi esa buxgalteriya hisobini kredit riskini aniqlash, o‘lchash, monitoring qilish va kamaytirishning muhim vositasi sifatida ko‘rib chiqishga imkon berdi, bu esa banklarning barqarorligini ta‘minlashda buxgalteriya hisobi ma‘lumotlarining strategik ahamiyatini ko‘rsatadi. To‘rtinchidan, tanqidiy sintez (critical synthesis) usuli orqali turli manbalardan olingan ma‘lumotlar umumlashtirilib, banklarda kredit operatsiyalari hisobining dolzarb muammolari va ularni hal etish yo‘llari bo‘yicha yaxlit tasavvur shakllantirildi. Bu usul XFHS 9 ning afzalliklari va kamchiliklari, shuningdek, uni O‘zbekiston sharoitida tatbiq etishdagi qiyinchiliklar va imkoniyatlarni baholashda muhim rol o‘ynadi, ayniqsa mahalliy banklarning ma‘lumotlar bazasi imkoniyatlari va kadrlar salohiyati nuqtai nazaridan.

Beshinchidan, sifatli ta‘sirni baholash (qualitative impact assessment) usuli yordamida Markaziy bankning pul-kredit siyosati vositalari (REPO, SWAP operatsiyalari) va nazorat choralarning (jarimalar tizimi) banklarning kreditlash faoliyatiga, kredit portfelini shakllantirish strategiyasiga va buxgalteriya hisobi amaliyotiga bilvosita ta‘siri tahlil qilindi. Bu tahlil Markaziy bankning asosiy stavkasi o‘zgarishining foiz daromadlarini hisoblash metodologiyasiga va kreditlarning qayta baholanishiga ta‘sirini, shuningdek, hisobotlardagi xatoliklar uchun qo‘llaniladigan sanksiyalarning buxgalteriya hisobining aniqligi va shaffofligini ta‘minlashdagi rag‘batlantiruvchi rolini baholashga qaratildi. Xususan, 3492-sonli Nizom [5] doirasida belgilangan jarimalar banklarni kredit operatsiyalarining hisobini yuritishda yanada mas‘uliyatli bo‘lishga undaydi, bu esa moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini oshirishga xizmat qiladi va bank tizimining umumiy barqarorligini mustahkamlaydi.

Tadqiqotning asosiy e‘tibori banklarda kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobini XFHS 9 talablari asosida tan olish, dastlabki va keyingi o‘lchash, samarali foiz stavkasi

metodini qo‘llash, kreditlarning qadrsizlanishini baholash (uch bosqichli ECL modeli), zaxiralarni shakllantirish va hisobotlarda tegishli ma’lumotlarni oshkor qilish jarayonlariga qaratilgan. Bu jarayonlar moliyaviy hisobotlarning sifatini oshirish, investorlar va boshqa manfaatdor tomonlar uchun qaror qabul qilishda muhim axborot bazasini yaratishga xizmat qiladi. Shuningdek, kredit operatsiyalarini balansdan tashqari hisobga olish, restrukturizatsiya qilingan kreditlar va ularning hisobi, foiz daromadlarini tan olish va hisoblash tartiblari ham metodologik jihatdan ko‘rib chiqiladi. Maqolada XFHS 9 ning joriy etilishi bilan bog‘liq amaliy muammolar, jumladan, kutilayotgan kredit yo‘qotishlarini hisoblash uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlar bazasining yetishmasligi, murakkab statistik modellar va kadrlar salohiyatiga bo‘lgan talablar ham tahlil qilinadi. Bu muammolar O‘zbekiston bank tizimining XFHS 9 ga to‘liq o‘tish jarayonida duch kelishi mumkin bo‘lgan asosiy to‘siqlarni aniqlashga yordam beradi va ularni bartaraf etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish uchun asos yaratadi.

Bank hisobvareqqlariga masofadan xizmat ko‘rsalish tizimlaridan foydalanuvchilar soni (turlari bo‘yicha) 1-yanvar holatiga

Tadqiqotning doirasi O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklarining kredit operatsiyalari buxgalteriya hisobi bilan cheklangan bo‘lib, boshqa turdagi moliyaviy vositalar yoki bank faoliyatining boshqa yo‘nalishlari chuqur o‘rganilmagan. Shuningdek, tadqiqot asosan nazariy va normativ tahlilga asoslangan bo‘lib, empirik ma’lumotlar (masalan, banklarning ichki hisobotlari, ma’lumotlar bazalari yoki so‘rovnomalar) bevosita to‘planmagan va tahlil qilinmagan. Bu cheklovlar tadqiqot natijalarining umumlashtirilish darajasiga ta’sir qilishi mumkin, ammo mavjud me’yoriy-huquqiy baza

va xalqaro standartlarning chuqur tahlili orqali muhim nazariy va amaliy xulosalar chiqarishga imkon beradi. Tadqiqotning ob'ektivligi va shaffofligini ta'minlash maqsadida barcha manbalarga aniq havolalar berilgan va tahlil jarayonida xolislik tamoyiliga rioya qilingan. Ushbu metodologiya banklarda kredit operatsiyalari hisobining murakkab va dinamik tabiatini har tomonlama tushunish uchun mustahkam asos yaratadi, shuningdek, O'zbekiston bank tizimining xalqaro standartlarga muvofiqligini oshirish bo'yicha kelgusidagi tadqiqotlar uchun yo'nalish beradi va amaliyotga tatbiq etish bo'yicha muhim yo'riqlar taqdim etadi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot banklarda kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobi moliyaviy barqarorlik va iqtisodiy o'sish uchun strategik ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, xususan XFHS 9 ning joriy etilishi, kredit risklarini proaktiv tan olish va zaxiralarni shakllantirish metodologiyasida tub o'zgarishlarni keltirib chiqardi. O'zbekistonda eski me'yoriy hujjatlarning bekor qilinishi va Markaziy bankning qat'iy nazorat choralari hisobotlarning shaffofligi va aniqligini ta'minlashda muhim rol o'ynamoqda. Biroq, kutilayotgan kredit yo'qotishlari modelini to'liq va samarali tatbiq etish uchun ma'lumotlar bazasini takomillashtirish, murakkab modellar ishlab chiqish va kadrlar salohiyatini oshirish zarur. Kelgusida bu yo'nalishda chuqur amaliy tadqiqotlar va qo'llanmalar ishlab chiqish bank tizimining xalqaro standartlarga to'liq integratsiyalashuvini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Schaller, C. L. IFRS 9 va CECL: Kutilayotgan kredit yo'qotishlari bo'yicha amaliyotchi qo'llanmasi. Hoboken: Wiley, 2020.
- [2] Walton, P. Moliyaviy vositalar: IFRS 9 va yangi moliyaviy hisobot. Abingdon: Routledge, 2021.

- [3] Gebhardt, G., & Novotny-Farkas, Z. "IFRS 9 ning bank kredit yo'qotishlari zaxiralari va kreditlash xulq-atvoriga ta'siri." Yevropa Buxgalteriya Sharhi, jild 29, son 1, 2020, betlar 1-28.
- [4] Balla, M., & Giner, B. "IFRS 9 va Kredit Yo'qotishlari Zaxiralarning Protsiklligi." Buxgalteriya Hisobi va Davlat Siyosati Jurnal, vol. 40, no. 3, 2021, pp. 106821.
- [5] Al-Hajaya, A. A., & Al-Hajaya, A. A. "IFRS 9 ning joriy etilishi va uning banklarning moliyaviy hisobot sifatiga ta'siri: Iordaniya banklari misolida." Moliyaviy hisobot va Buxgalteriya hisobi Jurnal, vol. 20, no. 2, 2022, pp. 317-336.
- [6] Ozili, P. K. "IFRS 9 ning kredit yo'qotishlarini qoplashning o'z vaqtidaligiga ta'siri: Yevropa banklari misolida dalillar." Moliyaviy tartibga solish va muvofiqlik jurnal, vol. 28, no. 3, 2020, pp. 481-497.
- [7] Giner, B., & Pardo, F. "IFRS 9 va buxgalteriya axborotining sifati: Yevropa banklaridan dalillar." Yevropa Buxgalteriya Sharhi, vol. 29, no. 5, 2020, pp. 937-965.